

УДК [314.7:37.011.32:159.932.2](=163.2)(477.7:497.2)

О. І. Ганчев

канд. іст. наук, докторант

кафедра соціології Інституту соціальних наук ОНУ імені І. І. Мечникова к. 40,
Французький бул., 24/26, Одеса-58, 65058, Україна.

Тел.: 38 (048)686092, e-mail: alexander_ganchev@yahoo.com

УЧБОВІ МІГРАЦІЇ ІЗ УКРАЇНИ В БОЛГАРІЮ: «КРИЗА» ІДЕНТИЧНОСТІ У СТУДЕНТІВ-БОЛГАР БЕССАРАБІЇ¹

У даній статті досліджується проблема співіснування ідентичності — етнічної, громадянської, колективної та індивідуальної у молодого покоління болгарської діаспори Південної Бессарабії в контексті студентських міграцій із України в Болгарію. Досліджуються основні причини виникнення «кризи» ідентичності та наслідки даного явища для болгарської метрополії та діаспори в Україні.

Ключові слова: етнічна / громадянська / колективна / індивідуальна ідентичність, студентські міграції, діаспора, метрополія, болгари, Бессарабія.

Після проголошення незалежності України в серпні 1991 року на держаному рівні в контексті демократизації суспільства починають проводити політику з відродження культури національних меншин. У контексті чого представники болгарської діаспори України, які біля півстоліття не мали прямого легального зв'язку з метрополією, отримують можливість вільного виїзду до Болгарії.

Це у значній мірі укріплює їхню ідентичність та бажання знати свою історію, літературу, національних героїв. Вже у лютому 1991 року перша група бессарабських дітей їде на навчання у гімназію міста Слівен. З тих пір щорічно комісія Міністерства освіти, науки та технологій Болгарії приймає на навчання до вищих учбових закладів держави біля 120 студентів з болгарських сіл Бессарабії.

Виникає запитання — «Як навчання у Болгарії впливає на формування та трансформацію ідентичності студентів-болгар з Бессарабії?»

Необхідно зазначити, що більшість бессарабських болгар, майбутніх студентів Болгарії, народилися та виросли у селах. Кожне село Бессарабії — це певне ізольоване суспільство — ендегамне коло, в рамках якого більше двох століть зберігається традиційна болгарська культура.

В традиційному суспільстві ідентичність кожної особи визначається ідентичністю групи, без можливості її вибору індивідом. Проте коли молодь від'їжджає до Болгарії на навчання, вона потрапляє до суспільства зовсім іншого типу. Більш егалітарне, мобільне, індустріальне міське суспільство надає можливість вільного вибору ідентичності. Навчання у

¹ Текст доповіді на Першій Міжнародній науково-практичній конференції «Соціальні, психологічні та політичні проблеми транскордонної безпеки», що відбулася з 31 жовтня по 1 листопада 2013 року в Одесі.

Болгарії сприяє переосмисленню студентами визначення власної ідентичності.

Дане дослідження базується на матеріалах анкетування, проведеного автором у 2002 році серед бессарабських болгар — студентів вищих учбових закладів міста Софії. Для виявлення динаміки та трансформації ідентичності за роки навчання було проанкетовано біля 10 % студентів, які проживали та навчалися у Болгарії від 1 до 6 років, тобто з 1996 по 2002 рік.

Формування болгарської діаспори Бессарабії пов'язано з масовими міграціями у другій половині XVIII — першій половині XIX ст. На початку XIX ст., після виселення татар з Буджакських степів у 1807 році, на даній території залишається невелика кількість болгарського населення, українці [4, с. 328], росіяни [2, с. 17-44; 6, с. 379; 5, с. 23] та незначна кількість молдавського автохтонного населення. В містах зустрічаються грецькі, вірменські та єврейські общини [5, с. 24]. У 1809 році починається інтенсивне заселення Південної Бессарабії молдавським, болгарським, сербським, грецьким, українським та російським населенням. У період з 1814 по 1817 р. проходить переселення німців у Буджак [5, с. 26].

Етнічна ситуація у певній мірі міняється у зв'язку з переселенням та міграціями болгар у період з 1828 по 1835 р. Разом з ними мігрують і представники інших етнічних спільнот: серби, греки, цигани та ін., проте їхня кількість незначна, у зв'язку з чим вони поступово асимілюються у болгарському середовищі. Те саме відбувається з невеликими групами болгар, які поселилися в іноетнічних селах. Таким чином, у першій половині XIX ст. у моноетнічних колоніях виникають відносно гомогенні спільноти, які протягом століття отримують етнічні риси.

Культурна своєрідність кожної колонії та зіткнення з іноетнічними елементами створюють важливу основу для формування ендегамного кола, обмеженого кордонами села.

Заборони у шлюбно-сімейних відносинах в даному випадку грають важливу роль. З однієї сторони, болгары ізолюються від представників інших етнічних спільнот в регіоні, з іншої — мовні та культурні відмінності обумовлюють закритість болгарських сіл. Це пов'язано з тим, що між болгарськими селами існують діалектні відмінності у мові, що у певній мірі виступає бар'єром для шлюбно-сімейних відносин. Народження першого покоління болгар на території Бессарабії та усвідомлення ними в подальшому цього факту обумовлює формування нової соціальної групи — бессарабських болгар.

Виражену таким чином ідентичність у першій половині XIX ст. скоріше за все можна визначити як просторову. Це пов'язано передусім з тим, що основну масу населення у даний період склали болгары, які народилися у Болгарії і які є носіями певних етнічних маркерів, перенесених ними у Бессарабію та переданих новому поколінню. З однієї сторони, до народження першого покоління ці маркери практично трансформувалися, а з іншої — нове покоління з фактом народження отримало нову батьківщину та нову ідентичність.

Наприкінці XIX ст. відокремленість локальних колоній, культурна та мовна своєрідність кожної з них призвели до появи територіальної ідентичності локального характеру, пов'язаної з приналежністю до певного села — «Чийшийці», «Чушмелійці», «Троянці» та ін. При цьому мовні та культурні відмінності усвідомлюються членами даної групи та визнаються представниками інших груп. У кожному селі протягом XIX ст. формується і локальна своєрідність етнічних кордонів, яка пов'язана зі сферою мови, традицій, норм, звичаїв та ін.

Етнічна ідентичність бессарабських болгар у XIX ст. в значній мірі підтримується наявністю прямого зв'язку з Болгарією. Переселенці після остаточного поселення в Бессарабію ще довгий час нелегально відвідували своїх родичів, які до 1878 року все ще знаходилися під османською владою. Паралельно з цим значна кількість учасників болгарського Відродження відвідували бессарабські села, викладали у школах та в Болградській гімназії, вели культурно-просвітницьку політику серед болгарського населення.

Такі зв'язки наприкінці XIX ст. стали поступово зникати. З однієї сторони, стають більш слабкими родинні зв'язки з Болгарією, з іншої — русифікаторська політика Російської імперії вела до значного зменшення впливу болгарського Відродження на бессарабських болгар. Все це у свою чергу призводить до зникнення одного з важливих факторів етнічної ідентичності болгар Бессарабії. Зв'язки з Болгарією знову відновлюються лише після 1985 року. Значні випробування на долю болгар випадають протягом XX ст.: вони проживали на території різних держав (Російська імперія, Румунія, СРСР та Україна), що відобразилося на ідентичності етнічної групи. Як молодше, так і старше покоління бессарабських болгар у своїх рідних селах говорять виключно болгарською мовою та усвідомлюють себе болгарами за етнічної приналежністю. Вони у більшості своїй білінгви (володіють болгарською та російською мовами), а представники молодого покоління володіють одночасно трьома мовами (болгарською, російською, українською). Російська мова у болгарських селах використовується в основному в адміністративних цілях та на офіційних заходах. Болгари з різних сіл зустрічаються у районних центрах, часто спілкуються російською мовою, яка зрозуміла усім. Виключення складало старше покоління, яке виросло «за румунських часів» та погано володіло російською мовою.

Об'єктом даного дослідження є болгари Бессарабії, які народилися у 80-х рр. XX ст. Свідомий етап життя у них почався у 90-х рр. XX ст., тобто вже в часи незалежної України.

Матеріали анкетування дозволяють розглянути деякі факти, які безпосередньо вплинули на формування ідентичності бессарабської молоді. Оскільки на момент анкетування (осінь 2002 року) першокурсники тільки приїхали на навчання у Болгарію, то свідчення, отримані від них, дозволяють охарактеризувати ідентичність студентів на момент вступу. З точки зору етнічної ідентичності, вибираючи між графами «ми болгари» та «ми бессарабські болгари», всі обрали другу позицію. Тобто, усвідомлюючи

себе представниками болгарської діаспори, респонденти акцентували увагу на особливості свого походження.

Етнічна ідентичність особистості формується на базі низки етнічних маркерів. Дані анкетування дозволяють виокремити найбільш значимі для бессарабської молоді

Більшість респондентів на перше місце ставлять етнічні традиції, потім історичне походження, а на останньому місці — самосвідомість та мова. Як менш значимі були визначені ментальність, релігія та зовнішність. Звернемо увагу на те, як змінилися дані уявлення за час навчання у Болгарії.

Основа формування етнічної ідентичності та етнічних кордонів закладена, у першу чергу, у болгарській сім'ї, в рамках якої, як згадувалося вище, відбувається трансмісія етнічних маркерів, усвідомлення та осмислення індивідами свого місця в оточуючій дійсності. По-друге, не менш важливу роль грає те, у якому середовищі проходить формування ідентичності.

Серед проанкетованих інформаторів двоє виросли у змішаних сім'ях, в яких мовою спілкування була російська. Але при цьому вони вказали рідною мовою — болгарську, як і ідентичність. У цих випадках домінуючою стала групова ідентичність.

Розглядаючи дані про мовну ідентичність вчорашніх абітурієнтів, необхідно відмітити, що у двох випадках як рідну мову вони вказали українську. При цьому обидва інформанта зараховують себе до категорії — «бессарабських болгар». Можливо, причина цього те, що молоді люди виросли у змішаних сім'ях та вплив оточуючої групи не став для них визначним (у двох випадках вказано, що мовою спілкування у селі є болгарська). Відтак відбувається зміщення чи заміна мовної ідентичності громадянською. Тобто під впливом українських ЗМІ та зростаючої українізації шкіл у молоді відбувається зміщення ідентичності. Необхідно відмітити факт того, що така ситуація характерна у більшій мірі для змішаних сімей.

Більш того, 100 % студентів першого курсу відмітили, що вільно володіють українською мовою. Таким чином, закінчуючи характеристику ідентичності бессарабських болгар, які вступили на навчання до вищих навчальних закладів Болгарії, хочеться підвести ризик та ще раз підкреслити:

- це люди зі сформованою особистісною та груповою ідентичністю, які усвідомлюють себе частиною болгарської етнічної групи; об'єднані спільною історією, культурою та релігією;
- мовне самовизначення пов'язується загалом з болгарською мовою;
- у свідомості закріплена територіальна ідентичність, яка стосується як Бессарабії у цілому, так і локальних одиниць — сільських поселень;
- менш виражена, але, безсумнівно, присутня українська громадянська ідентичність, яка маркує опозицію «ми — вони» у бессарабських болгар — громадян республіки Молдова.

При цьому хотілося б підкреслити, що недивлячись на мобільність суспільства наприкінці ХХ ст., болгарська молодь у Бессарабії є ізольованою від зовнішнього світу та формує власну ідентичність у рамках населеного пункту.

Перед тим, як почати розгляд процесів, у які включена ідентичність бессарабських болгар — студентів першого курсу, хотілося б звернути увагу на емоційний фактор. Етнографічні дослідження кінця ХХ ст. фіксують у болгар Бессарабії особливе емоційно-міфологічне ставлення до Болгарії та всього, що з нею пов'язане. Можливо, це є наслідком довготривалої ностальгії переселенців за батьківщиною, підкріплене значним періодом заборони на взаємовідношення з метрополією. Цікавим є те, що у результаті відсутності протягом довгого періоду зв'язку з Болгарією та розриву родинних зв'язків ностальгія за рідними місцями у Болгарії, образом життя, природним умовам та ін. трансформується в загальну ностальгію за Болгарією як державою — прабатьківщиною. Падіння «залізної завіси» та відкриття кордонів відновило живий зв'язок з метрополією. Можливість для навчання у Болгарії, яка з'явилася в 90-х рр., обумовила появу великої групи бажаючих виїхати до метрополії.

Склавши вступні іспити та вступивши у ВНЗ, студенти приїхали до Болгарії. Цей день можна вважати початком трансформаційних процесів щодо ідентичності молодих бессарабських болгар.

Молодь, яка до цього ніколи не жила самостійним життям, не зустрічала адміністративних, фінансових, житлових проблем, уперше стикається з ними у Болгарії. Студенти потрапляють до нових умов болгарського міста. Консервативне суспільство болгарського села у Бессарабії не надає можливості проявити себе. У селі все регламентовано традиціями, звичаями, нормами звичаєвого права та усталеними морально-етичними поглядами. У сільському суспільстві кожен крок, який не співпадає з усталеними рамками життя, засуджується общиною. Обмежені і економічні можливості. Міське середовище надає індивіду можливість для самореалізації, вибору засобів та методів досягнення морального та фінансового благополуччя. Міське суспільство індустріальне, мобільне, поліетнічне, з великою кількістю структур та ієрархій, часто байдуже та жорстоке до особистих проблем окремого індивіда.

Реалії життя швидко розвіюють емоційно-піднесені уявлення про Болгарію. Більш того, молоді люди усвідомлюють власну відмінність від оточуючих болгар, свої етнічні маркери з оточуючими. Все це у результаті призводить до значного розхитування існуючої системи цінностей та появи кризи ідентичності.

Звернемо увагу на свідчення, отримані у результаті анкетування. З точки зору етнічного самовизначення джерела демонструють нестабільність, яка виражається в нечіткості усвідомлення етнічної та територіальної приналежності, підміні етнічної самосвідомості громадянською, а у деяких випадках і релігійною. При цьому матеріали, отримані від випускників, свідчать про те, що наприкінці навчання більшість ідентифікують себе як «бессарабські болгар» і лише невеликий відсоток усвідомлює себе частиною болгарської етнічної спільноти в цілому.

Дані про мовне самовизначення студентів також підтверджують цю тезу. Серед проанкетованих респондентів декілька осіб як рідну мову визначили російську, при цьому вони є етнічними болгарами та ідентифікують себе

як бессарабські болгар. Ще більш яскраво виражена криза ідентичності у груповій поведінці бессарабських болгар. З емоційної точки зору у рідному селі в Бессарабії кожен відчував себе частиною групи, яка дає йому захист та підтримку. У Болгарії кожен студент хоче сформувати таке саме коло оточуючих, які розділяють його погляди, етнічні цінності та дають відчуття захищеності. У такому випадку найбільш близькою є група бессарабських студентів.

Говорячи про бессарабських болгар, які навчаються у Болгарії, як окрему групу, необхідно ще раз відмітити, що базовими емпіричними даними даного дослідження є свідчення, отримані від студентів, які навчаються у ВНЗ Софії. Критерії, які об'єднують групу бессарабських студентів — культурні, мовні та релігійні маркери, які визначають етнічні кордони групи, механізми збереження та трансформації групової ідентичності, є ключовими точками приналежності до цієї групи. Основним об'єднуючим фактором для усіх членів групи є спільне походження, тобто в групу входять ті, хто народився та виріс у Бессарабії. Необхідно зазначити, що «локальна ідентичність» болгар Бессарабії грає важливішу роль, ніж етнічна ідентичність. Значна частина проанкетованих студентів вказала у графі «національність» — бессарабський болгарин чи «болгарка (бессарабська)».

Звісно, у досліджувану групу долучилися і студенти з інших регіонів України, а іноді і представники інших держав, які входили до складу СРСР. Важливим фактором є соціально-економічна підтримка членів групи, яка забезпечує впевненість у завтрашньому дні в умовах відірваності від батьківської хати та сільської громади.

В розрізі аналізу бессарабських болгар як соціальної групи та її основних зовнішніх маркерів можна простежити їхню динаміку. Якщо на першому курсі у якості основного маркера висувалася мова, то наприкінці навчання абсолютно рівнозначно виділяються мова, традиції та спільне історичне походження. З незначним відривом визначаються самосвідомість та психологія. Менш важливими є релігія та зовнішні антропологічні риси. Безсумнівно, протягом п'яти років значимість цих показників коливається, проте суттєвих змін, які заслуговують на окрему увагу, немає.

Не менш цікава позиція групи відносно протиставлення «ми — вони» (болгари Бессарабії — болгар Болгарії). Перше місце у ієрархії маркерів відмінності посідає ментальність. За період навчання студенти значно змінюють своє ставлення до питань історичного розвитку, який є наріжним каменем існуючого стану групи, мови та культури, чия близькість все більше усвідомлюється до п'ятого курсу. Найменш вираженим маркером опозиції «ми — вони» є релігія та зовнішність представників групи.

Говорячи про групову ідентичність бессарабських болгар, які навчаються у Болгарії, необхідно сказати, що для ідентифікації групи недостатньо формули «ми», яка включає уявлення про консолідуючі ознаки, необхідно, щоб група була визнана з боки інших громадян, і це визнання було виражено у формулі «вони». Іншими словами, поглянемо на об'єкт дослідження з боки, тобто очима представників болгарської етнічної групи метрополії.

Передусім необхідно відмітити той факт, що досліджувана нами група, окрім ендоніма *«бессарабски българи»*, отримала назву *«руснаци»*, тобто росіяни. Причиною цьому є те, що більшість студентів говорить між собою російською мовою, слухають російське радіо, читають російські газети та книги. Статистичні свідчення про мову спілкування у гуртожитку говорять про те, що вже починаючи з першого курсу, бессарабські болгары говорять у більшій мірі російською мовою. Це пов'язано передусім з тим, що кожен з них володіє болгарською діалектною мовою, окремі слова якої незрозумілі іншим. Російська мова є однаково зрозумілою для усіх. Починаючи з другого курсу студенти все частіше користуються російською мовою для спілкування між собою. Це пов'язано передусім з розширенням кола знайомих в рамках соціальної групи.

Свідчення, отримані від представників 3-5 курсів, говорять про те, що більшість між собою спілкується російською мовою та лише респонденти, які вже закінчили учбові заклади та залишилися на постійне проживання у Болгарії, чи ті, які вступили до аспірантури, все частіше переходять на болгарську мову, але вже літературну. Що стосується російської музики, кінофільмів, газет та книг, то це можна пояснити впливом оточуючого середовища у процесі соціалізації. З дитячих років майбутніх студентів оточують елементи сучасної російської культури. Відповідно з'являються улюблена група, актори, книги та ін., зовсім природним є те, що свої уподобання молодь переносить до Болгарії та користується ними до появи нових. Те саме стосується і елементів української культури. Багато бессарабських болгар слухає «Океан Ельзи», «ВВ» та інші популярні групи. Схожими елементами соціалізації є і відвідування російських дискотек *«Руско парти»*, які, до речі, організовуються та проводяться у болгарських клубах. Переселенці підтримують взаємовідношення з культурою прабатьківщини за рахунок музики, їжі та мистецтва держав походження та за допомогою зв'язків зі співвітчизниками [1, с. 99].

Активне соціальне життя бессарабських болгар нерозривно пов'язане взаємовідносинами з представниками болгарської етнічної групи. Етнічний кордон, який відділяє одну групу від іншої, — це передусім кордон соціальний. Група вступає в інтенсивні взаємовідносини одне з одним, що не призводить до розмивання кордонів. Емпіричні дані дають можливість охарактеризувати колективну ідентичність болгар Бессарабії як позитивну, тобто без протиставлення «Ми — вони». Негативна ідентичність — це консолідація групи «ми» на основі тотальної опозиції до негативно значимого «вони» [3].

Позитивна групова ідентичність виражається передусім у толерантності ставлення двох груп одна до іншої. Анкетні матеріали говорять про те, що майже 100 % бессарабських болгар взяли б шлюб з представниками болгарської етнічної групи. Серед позитивних характеристик своєї групи студенти відмічають такі моральні якості, як працьовитість, хазяйновитість, чуйність та щедрість. Поряд з позитивними якостями респонденти відмічають у себе також деякі негативні: наглість, непунктуальність, впертість та гордіня.

Відмітимо також позитивні якості, які характеризують болгар Болгарії, на думку бессарабських болгар, — веселість, чуйність, заповзятливість, сміливість, чесність; негативні — заздрість, хитрість, лицемірство, непунктуальність. Відома критичність в оцінках групи все ж не має вирішального впливу на толерантність бессарабських болгар.

Підводячи підсумок характеристиці групи бессарабських болгар у Болгарії, необхідно відмітити, що вони усвідомлюють свою приналежність до болгарської етнічної групи, вважають болгарську мову рідною та пов'язують власну культуру з болгарської культурою. При цьому, проживаючи на території Болгарії, дисперсно в загальній масі болгар, також усвідомлюють свою відмінність від них у аспектах історії, психології, мовних та культурних особливостях, які виражені в самоназві «бессарабські болгар». Ця спільність офіційно визнана державними інституціями Республіки Болгарії, суспільними організаціями та науковими колами. Тобто наявні всі аргументи, щоб вважати бессарабських болгар у Болгарії субетнічною групою. Звісно, групу представляють не лише студенти. Випускники залишаються на постійне проживання у Болгарії, укладають шлюби, активно включаються у життя болгарського суспільства, при цьому продовжують підтримувати тісні стосунки з представниками своєї субетнічної групи.

Список використаної літератури

1. Bledin K. Migration, Identity and Group Analysis // The Group-Analytic Society, Vol 36(1):99.
2. Анастасова Е. Старообрядците в България. — София, 1998.
3. Ачкасов В. А. Этническая идентичности в ситуациях общественного выбора [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://hq.soc.pu.rU/publications/jssa/1999/1/Sachkas.html>.
4. Бачинский А. Д. Основные этапы крестьянской казацкой колонизации Буджакской степи и низовий Дуная в 18 — начале 19 века // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. — Кишинев, 1964.
5. Кабузан В. М. Народонаселение Бессарабской области и Левобережных районов Приднестровья. — Кишинев, 1974.
6. Пригарин А. А. Переселение некрасовцев из Добруджи в Бессарабию: 1830 — 1835// Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте. — Бухарест, 2001. — Вып. 3.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2013

А. И. Ганчев

кафедра социологии Института социальных наук ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 40, Французский бул., 24/26, Одесса-58, 65058, Украина

УЧЕБНЫЕ МИГРАЦИИ ИЗ УКРАИНЫ В БОЛГАРИЮ: «КРИЗИС» ИДЕНТИЧНОСТИ У СТУДЕНТОВ-БОЛГАР БЕССАРАБИИ

Резюме

В данной статье исследуется проблема соотношения идентичности — этнической, гражданской, коллективной и индивидуальной у молодого поколения болгарской диаспоры Южной Бессарабии в контексте студенческих миграций из Украины в Болгарию. Исследуются основные причины возникновения «кризиса» идентичности и следствия данного явления для болгарского общества метрополии и диаспоры в Украине.

Ключевые слова: этническая / гражданская / коллективная / индивидуальная идентичность, студенческие миграции, диаспора, метрополия, болгары, Бессарабия.

A. Ganchev

Department of sociology of the Institute of Social Sciences
Odessa I. I. Mechnikov National University
r. 40, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

EDUCATIONAL MIGRATION FROM UKRAINE TO BULGARIA: «CRISIS» OF IDENTITY OF STUDENTS BESSARABIA BULGARIANS

Summary

In this article there is researched the problem of the relation of identity — ethnic, civil, collective and individual in the younger generation of Bulgarian Diaspora of South Bessarabia in the context of student migration from Ukraine to Bulgaria. We research the main causes of the «crisis» of identity and consequences of this phenomenon of the Bulgarian Society for the mother country and the diaspora in Ukraine.

Key words: ethnic / civic / collective / individual identity, student migration, diaspora, metropolis, Bulgarians, Bessarabia.